

Az ideológia hasznáról II.

Megalapozott-e az a Raymond Aron és Daniel Bell hirdette tétel, mely az ideológia alkonyát, az ideológia korszakának végét helyezi kilátásba? Véleményem szerint: nem. Napjainkban, éppen ellenkezőleg, az ideológia fokozott „igénybevételének” korszakát éljük.

E vitába bocsátkozva először is azt kell tisztázni, hogy milyen ideológiáról (vagyis az „ideológia” szó milyen értelmezéséről) beszélnek az „ideológia alkonyának” hívei. Kétségtől arra utal minden írásuk, hogy „ideológián” ők (a genetikus és strukturális meghatározást véve alapul) a „hamis tudatot” értik. A vitának ebben az esetben semmi értelme sincs: ezzel a kérdés ex definitione eldöntött. Ahhoz, hogy értelmes vitát folytathassunk, az általam javasolt funkcionális meghatározásból kell kiindulnunk. Ily módon semmit sem döntöttünk el előre és ex definitione, hanem csak leírjuk azt a társadalmi jelenséget, amely az „ideológia” elnevezést kapta.

Lássuk tehát, kialakulhat-e olyan helyzet, amikor az egyének és társadalmak életében funkciójukat vesztik mindazok a nézetek, amelyek választott értékrendszerek alapján irányítják az emberek társadalmi (csoportos vagy egyéni) cselekvését. Allítom, hogy ilyen helyzet nem állhat fenn mindaddig, amíg az emberek társadalmi cselekvése adott tény. A békés egymás mellett élés korában élünk, vagyis olyan korszakban, amikor a nemzetközi erők rendszere szükségessé teszi a lemondást a háborúról mint a nagyhatalmak közötti viszályok megoldási módjáról. A politikai koegzisztencia azonban nem azonos az *ideológiai koegzisztenciával*. A békés egymás mellett élés ugyanis a fenti értelemben *feltételezi, illetve magában foglalja* a békés koegzisztencia politikáját folytató államok ideológiai szembenállását vagy akár összetűzését is. Bizonyos körülmények között ugyanis az államok közötti viszonyban le lehet mondani az erőszak alkalmazásáról, illetve az objektív körülmények (főként a mai háborús haditechnika) ezt kényszerítővé is tehetik, de azért egyetlen állam sem mondhat le saját ideológiájáról „személyiségének” elvesztése, vagyis az adott típusú rendszerhez tartozással járó sajátos vonások megsemmisítése nélkül. Az ideológiai ellentétek és konfliktusok nemcsak olyan módon függenek össze a békés egymás mellett élés politikájával, hogy az utóbbi magában foglalja az előbbit, hogy konfliktusok nélkül el sem képzelhetnők a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élését. Inkább arról van szó, hogy a koegzisztencia növeli az ideológia szerepét és jelentőségét a társadalmak életében.

A hagyományos felfogásban az egyes államok törekvései és érdekei közötti ellentétek a külpolitikában „csapódnak le”, s szélsőséges formában háborúhoz vezetnek. Clausewitz ilyen értelemben nevezte a háborút „a külpolitika folytatásának más eszközökkel”. A „békés egymás mellett élés” ilyen értelemben nem erény, hanem szükségesség. Továbbra is vannak érdekellentétek és összetűzések: ami hatályon kívül helyeződött, vagy legalábbis rendkívül kockázatosá vált, az „a külpolitika folytatása más eszközökkel”. Naivitás lenne azt hinni, hogy az *érdekek* objektíven fennálló ellentéte megszűnik, illetve nem fejeződhet ki más-képp, mint háborúban. A tömegpusztítás korszerű technikája elzárja ugyan a háború mint a *politika* meghosszabbítása felé vezető utat, de nem a háború mint abszurdum lehetőségét. A fizikai értelemben vett háborúnak mintegy pótléka az *ideológiai* harc. A világméretben folyó ideológiai harc tétje nemcsak a harci szintér főszereplőinek saját társadalma, hanem az egyre jelentősebbé váló, úgynevezett Harmadik Világ is. Mindenképpen jobb, ha a küzdelem szavak és eszmék segítségével történik, mintsem hogy atombombák igénybevételével folya, de bizonyos értelemben ez a harc élesebb és mindenképpen komolyabb.

Mély meggyőződésünk — írta ezzel kapcsolatban a fiatal Marx —, hogy nem a gyakorlati kísérletek, hanem a kommunisztikus eszmék elméleti kibontakozása jelenti a tulajdonképpeni veszélyt, mert a gyakorlati kísérletekre, még a tömegmértűekre is, ha azok veszélyessé válnak, agyúkkal lehet válaszolni. De az eszmék, amelyek szellemünket uralják és birtokukba vették érzéseinket, amelyek révén a lelkiismeretünk összeforrt az értelem ügyével — azok olyan kötelékek,

amelyeket nem lehet széttépní, hogy ne tépnék szét a szívünket is, azok démonok, amelyeket az ember csak úgy győzhet le, ha megadja magát nekik.

A mai világ ideológiai ellentétei csupán azt fejezik ki, hogy objektíven léteznek *különböző ideológiák*, vagyis a társadalmi fejlődés céljait szolgáló eltérő eszmerendszerek, valamint hogy a nemzetközi kapcsolatok adott rendszerében ezek a különbségek konfliktusokhoz és feszültségekhez vezetnek.

Az „igazi“, az ideológiai különbségek megszüntetése értelmében felfogott koegzisztencia egyenlő lenne a rendszerek közötti azon különbségek kiküszöbölésével, amelyek feltételei az eltérő ideológiáknak, s amelyeknek — sajátos módon — maguknak is ez utóbbiak a feltételei és támpontjai. Az egyrendszerű világ álma, amelyben eltűnnek a magántulajdon hívei és ellenzői közötti különbségek, a demokrácia értelmezésére vonatkozó nézeteknek a különbsége, a kolonializmus vagy neokolonializmus hívei és ellenzői közötti különbségek, valamint még jó néhány ilyenszerű „apróság“ — ez kétségtelenül szép és nemes álom. De az álmokat és a jövő előrelátását nem szabad összekeverni. Legalábbis nem a politikusnak, mert ezzel összekuszálhatja az amúgy sem világos képet, veszélybe sodorhatja a politikai realizmust. Vajon ebből az ideológiai összetűzések végzet-szerűségére kell következtetnünk? Vajon a békés egymás mellett élés politikája elkerülhetetlenül az ideológiai ellentétek kiéleződéséhez vezet a jelenlegi világban? Ilyen hamis sugallatok akkor támadnak, ha ex definitione úgy tekintjük, hogy az államok közötti viszonyban az igazi koegzisztencia az ideológiai ellentétek és különbségek kiküszöbölésén alapszik. Vagyis mintha el lehetne érni az államok közötti kapcsolatokban azt, amit az államokon belül. Ha elutasítjuk ezt a hamis tételt, és a jelenlegi nemzetközi helyzet ideológiai ellentmondásosságából indulunk ki, a békés egymás mellett élés politikája egyúttal annak a beismerése, hogy ideológiai téren a koegzisztencia nem valósítható meg. Ugyanakkor ilyen általános megfogalmazásban ez a tétel is tévútra vezethet, mivel elvonja a figyelmet a békés egymás mellett élés bonyolult ideológiai vonatkozásairól.

A „békés egymás mellett élést“ legkevésbé háromféleképpen értelmezhetjük. Az ún. „igazi“ koegzisztencia híveinek értelmezésében a békés egymás mellett élés *lemondás az ideológiai eltérésekről* s az ebből fakadó konfliktusokról. Ez azonban csak az egyik lehetséges álláspont. Nem szabad szem elől téveszteni az erre vonatkozó, többi lehetséges elképzelést sem.

A békés egymás mellett élés politikájának egyik ideológiai implikációja a *tolerancia*. Ilyen értelmezésben az „ideológiai koegzisztencia“ nem jelent lemondást a saját nézetekről, sem pedig a megvalósításukért folytatott küzdelemlről. Egy olyan kérdés merül itt fel, amely a maga valóságos mivoltában igen nagy fontosságú: a békés egymás mellett élés annak az elismerését is jelentheti, hogy senkinek sincs egyeduralma az igazság fölött. E tény elismeréséből fontos konzekvenciák származnak. Először is, az ellenfél nézeteinek megértésére irányuló szándékot feltételez. Egy álláspont helytelenségét nem lehet pusztán arra alapozni, hogy az az ellenfél álláspontja. Másodsor, egy olyan készséget feltételez, hogy az ellenfél álláspontjában is felfedezzük a reális kérdésfelvetést, még ha megoldásával nem is érthetünk egyet. Egy új kérdés felismerése tudományos szempontból gyakran nem kevésbé fontos és tette serkentő, izgalmas, mint annak részletekbe menő megoldása. Harmadszor, és végül, azt a hajlandóságot is feltételezi, hogy az ellenfél álláspontjában is felfedezzük az igazság töredékét, ha fellelhető efféle igazság. Mindez szerényen hangzik, de az ily módon felfogott toleranciának igen nagy jelentősége van az emberek közötti kommunikációban és abban, hogy megértsék egymást. A mi, feszült ideológiai ellentétekkel terhes korunkban a békés egymás mellett élés politikájának döntő szerepe van a tolerancia kialakulásában. És ebből adódik az „ideológiai koegzisztencia“ kifejezés harmadik értelmezése.

Jellemző, hogy éppen azok, akik ideológiai téren tagadják a koegzisztencia lehetőségét, ugyanakkor buzgó hívei a tudományos, kulturális és művészeti (például társadalomtudomány, irodalom stb.) téren való *együttműködésnek* és információcserének. Márpedig ez bizonyos ellentmondást rejt magában, mivel az együttműködés több, mint a koegzisztencia, mint a békés egymás mellett létezés. Aki a koegzisztencia ellen lép fel, és ezzel egyidőben az együttműködés aktív híve, önmagának mond ellent, még ha ezt talán nem veszi is észre. Az ellentmondás nyitja a szemantikai félreértés, melynek során az „ideológiai koegzisztencia“ kifejezés jelentését a lehetséges értelmezéseknek csupán egyikére korlátozzuk. Ez pedig lemondás a saját ideológiáért folytatott küzdelemlről, ami csak akkor lehetséges, ha lemondunk magáról az ideológiáról is. De hát miért kellene ilyen abszurd módon eljárunk?

A békés egymás mellett élés politikájának egyik jelentős következménye, hogy az alkotók személyes kapcsolatainak bővülését s ezáltal együttműködésüket

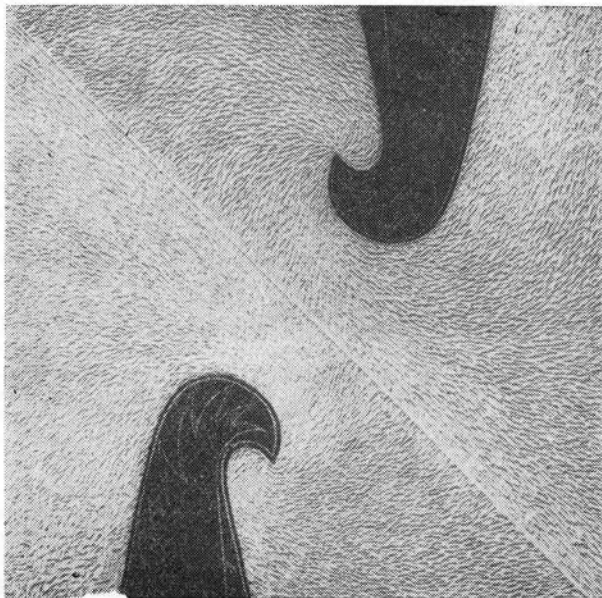
vonja maga után. Elég arra utalnunk, hogy a véleménycsere és az együttműködés egy bizonyos szinten túl a szembenálló feleket is meggyőzi arról, hogy a kölcsönös előítéleteket levetkőzve, nem remélt közelségbe kerülhetnek egymással. Bár a tudomány és művészet bizonyos területein az ideológia igen fontos szerepet játszik, a leginkább ideológiai jellegű tudományágak és művészeti területek is tartalmazhatnak adott történelmi szakaszokban szembenállásukban is közös elemeket. E banális tény felismerése és megértése, ennek gyakorlati alkalmazása kedvez a leginkább a toleranciának. A békés egymás mellett élés politikájának épp ezen a téren vannak felbecsülhetetlen érdemei.

A dialógus egyike a békés egymás mellett élés korszaka új, mondhatnám divatos kifejezéseinek. A dialógus szónak megvan a maga hagyományos és köznapi értelme. A dialógus — két személy beszélgetése. Mélyebb, minőségi értelmezésben: a különböző, akár ellentétes nézetek szembesülése. Napjainkban ez a szó politikai értelmet kapott: véleménycsere-t jelent olyan csoportok, illetve táborok között, amelyek eltérő ideológiát képviselnek, és mégis egymás megértésére törekszenek. A megértés azonban nem feltétlenül jelent általános egyetértést. A teljes egyetértés megvalósítása gyakran lehetetlen. Ily módon legfeljebb és legalább a dialógust folytató felek álláspontjának pontos megértéséről beszélhetünk, ami lehetővé teszi az esetleges érintkezési pontok felfedését a különböző ideológiai álláspontok között. Mert a dialógusnak ez a végső célja és értelme. Nincs tehát dialógus nézet-különbségek nélkül. Legalábbis nincs olyan értelemben vett dialógus, ahogy ezt a szót ma a politikai és ideológiai életben használják. De azok sem tévednek, akik azt vallják, hogy a dialógus — épp ebben az értelemben — csak ott lehetséges, ahol léteznek a vitafelek által elismert közös értékek. Ugyanis, mint ahogy nem lehet a szó jelzett értelmében vett dialógust folytatni teljes egyetértés esetén, éppúgy elképzelhetetlen a dialógus, amikor a szembenálláson kívül semmi sem fűzi egymáshoz a két felet.

E derülátó hangsúllyal próbálom érzékeltetni, hogy az „ideológia alkonyát” hirdető ideológia alapos elemzése véleményem szerint reális megoldást kínál erre az igen fontos kérdésre, amellyel korunknak szembe kell néznie.

Kapusy Antal fordítása

A *Kultura i spoleczenstwo* című folyóirat 1973. 2. számában megjelent tanulmány rövidített szövege.

Halmi Miklós: Kondor